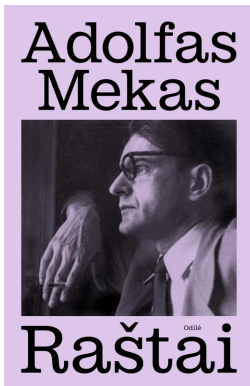

Ramūnas ČIČELIS
Vytauto Didžiojo universitetas
Vytautas Magnus University, Lithuania

Dienoraštis – istorijos įveika Diary as a Means of Overcoming History

Mekas, Adolfas, *Raštai*, sud. Julius Ziz, vertė Eugenijus Ališanka, Simonas Bernotas, Dovydas Grajauskas ir Vidas Morkūnas. Vilnius: Odilė, 2025, 541 p.

Iki lietuvių kinematografininko, prozininko Adolfo Meko „Raštų“ išleidimo buvo įprasta manyti, kad mūsų tautos egzodas XX a. subrandino du itin stiprius literatūrinius dienoraščius: Adolfo brolio, filmininko, poeto Jono Meko knygą „Žmogus be vietos: nervuoti dienoraščiai“ ir Alfonso Nykos-Niliūno „Dienoraštį“. A. Meko to paties žanro kūrinio pasirodymas koreguoja lietuvių literatūros istoriją ir papildo ją unikaliu epochos ir atskiros asmenybės formavimosi dokumentu.

A. Meko „Raštus“ sudaro trys dienoraščio skyriai, išlikusių prozos kūrinių publikacijos ir kita dokumentinė medžiaga. A. Meko kūrybinio, literatūrinio palikimo neįmanoma vertinti nelyginant jo su brolio Jono kūryba ir gyvenimo likimu. Pats

J. Mekas knygos ketvirtojo viršelio tekste tvirtina, kad brolio Adolfo būta „gyvenimo poeto“. Poezija šiuo atveju suvoktina mekiškai – kaip artimi daiktiškai poezijai ir realistinei prozai faktiniai liudijimai ir įvairiausių įvykių interpretacijos. Rusų ir prancūzų struktūralistai XX a. pradžioje teigė, kad literatūros kūrinys yra tiek žodžio menas, kiek jame nefigūruoja gyvenimas, – kūriniai būtina kitokia, estetinė realybė. J. Meko dienoraštis visgi turi

daugiau literatūriškumo bruožų. Seniai įrodyta, kad būsimas poetas ir filmininkas savo dienų įrašus kūrė kaip būsimą romaną. A. Meko trijose dienoraščio knygose tokia literatūriškumo intencija gerokai silpnesnė: kai kada kasdieniai, kai kada retesni liudijimai rodo, kad Adolfas labiau siekė ne sukurti knygą, o, remdamasis dienoraščio atgaline, jo autorių formuojančia galia, koreguoti savąją asmenybę. Dėl šio skirtumo „Raštuose“ matomos daug stipresnės jų autoriaus pastangos pateikti save kaip nuo konkrečiosios, dažnai net būtinės tikrovės neatitrūkusį žmogų, kuriam nebūdingas sentimentalumas, polinkis į romantiką, nostalgiją ir kitus jausmus. Dominuoja tai, ką psichologai vadina pragmatiniu, o ne kognityviniu kalbėjimu. Taigi A. Meko dienoraštis yra poetiškas tiek, kiek lyriškas gali būti ir yra pats gyvenimas.

Kitas drąsus J. Meko pateiktas brolio knygos apibūdinimas yra tas, kad Adolfo dienoraštis yra epochos atspindys. A. Meko dienoraščio pirmojoje dalyje beveik nepastebima tai, kad Lietuvoje vyksta Antrasis pasaulinis karas, po truputį prasideda Holokaustas ir kiti mūsų tautai tragiški reiškiniai. Dienoraščio autorių domina tik tai, kas tiesiogiai pasiekia jos sąmonę ir kasdienybę. Turbūt todėl karo kontekstas, broliams Mekams dar esant tėvynėje, Adolfui nėra toks svarbus kaip jo broliui Jonui. A. Meko dienoraščio antrojoje dalyje epocha, karas ir pokaris išryškėja vėlgi tiek, kiek laikotarpis diktuoja Adolfui jo buvimo vietą, periodišką skurdą ir badavimą bei konkrečias buitines gyvenimo sąlygas, galimybes skaityti ir mokytis. Plačių politinių žvilgsnių, įsigyvenimo į savąjį laiką pėdsakų A. Meko įrašuose nedaug ir dažnai net nėra išvis. Dienoraščio trečiojoje dalyje apie emigraciją į Ameriką istorinis laikas autorių paliečia tik tiek, kad priėmusioji šalis priverčia Adolfą tarnauti jos kariuomenėje. Jei to nebūtų įvykę, būtų sunku spręsti, ar A. Mekas rašo apie 5 dešimtmečio, ar apie 6 dešimtmečio Niujorką. Dėl šių priežasčių vadinti A. Meko dienoraštį epochos liudijimu galima labai santykinai. Dienoraščio trečiosios dalies pradžioje autorius nurodė, kad jį skiria emigrantams, bet apie nostalgiją ir sentimentus tėvynei jau iš esmės nebešneka – vietoje to pateikiamos įvairių fizinių darbų charakteristikos ir kitos buitinės detalės bei nedaug apie laikotarpį sakantys įvykių apibūdinimai.

A. Meko „Raštai“ ir juose publikuojamas dienoraštis yra svarbūs istoriografiškai, nes juose pateikiama keletas naujų, iki šiol nežinotų arba neaktualizuotų faktų ir jų apibūdinimų. Iš „Raštuose“ pateiktų tekstų sužinome, kad J. ir A. Mekai iki XX a. 8 dešimtmečio pradžios Lietuvoje buvo vadinami kare dingusiais be žinios. Taip tėvynėje likusi šeima bandė išvengti sovietų represijų ir persekiojimo dėl artimųjų emigracijos.

Kitas labai reikšmingas faktas, aiškiai, nedviprasmiškai atskleistas A. Meko dienoraščio įrašuose, – gili ir ankstyva neapykanta lietuviams dipukams ir emigrantams. Iki šiol lietuvių literatūros istorijoje buvo įprasta teigti, kad J. Mekas su lietuvių bendruomene palaikė silpnus ryšius ir vėliau, 6 dešimtmečio pradžioje juos nutraukė, kai persikėlė iš Viljamsbergo (*Williamsburg*) į Manhataną (*Manhattan*). „Žmoguje be vietos: nervuotuose dienoraščiuose“ apie lietuvių bendruomenę kalbama nedaug ir gana miglotai. Vėliau, po daugiau nei 15 metų išėivijos spaudoje vyko J. Meko ir Henriko Nagio publicistinė polemika, kuri, kaip iki šiol manyta, galutinai paskatino J. Meką atsiskirti nuo lietuvių bendruomenės ir jos kasdienybės bei reikalų, nes pastarieji buvo daugiausia susiję su pinigais ir rūpesčiu dėl prarastos Lietuvos laisvės, kinas ir literatūra domino nedaugelį. Vis dėlto A. Meko dienoraštyje šie įvykiai paaiškinti išsamiau ir plačiau – brolių Mekų neapykanta

lietuvių emigrantams kilo dar Vokietijos DP stovyklose, kuriose už lietuvius blogesni, Mekų vertinimu, buvo tik italai. Ironiška, kad XX a. 7 dešimtmetyje Adolfas vedė italų kilmės amerikietę Polą Chapelle, o vėlyvuojų gyvenimo laikotarpiu daug laiko leido Italijoje. Visgi požiūrio į lietuvius, kiek galima spręsti iš rašytinių tekstų, liudijimų ir „Raštuose“ publikuojamo interviu, A. Mekas vėliau nepakeitė. Interviu metu paklaustas, ar grįžtų gyventi į Lietuvą, jis atsakė, kad tėvynėje neturi vietos, o Amerikoje turi.

Kaip ir brolio Jono, A. Meko dienoraštį galima vadinti asmenybės augimą ir formavimąsi liudijančiu kūrinium. Adolfas, rašydamas dienoraštį, perteikė savąsias dilemas, susijusias su meno krypties ir lauko, kuriame norėtų veikti, pasirinkimu – nuo aktorystės teatre linkstama prie grožinės literatūros, o pabaigoje prisiekiami ištikimybė kino menui, kuris lydėjo ir užpildė visą likusį dienoraščio autoriaus gyvenimą. Su teatru A. Meką daugiausia siejo nostalgija grimo kvapui ir vaidybai, kurios pagrindus kūrėsi ne savarankiškai, o Juozo Miltinio dramos studijoje Biržuose dar iki emigracijos. Esminis nusivylimas vaidyba teatre ir dalyvavimu bet kokioje trupėje jį ištiko Kaselio (*Kassel*) mieste, Vokietijoje, kai tenykščio lietuvių teatro vadovybė jį tiesiog atskyrė nuo dalyvavimo spektaklių pastatymuose ir apkaltingo trukdant teatrui veikti. Tada A. Mekas aktyviau ėmėsi literatūrinės kūrybos, kurios išlikę fragmentai pateikiami ir „Raštų“ knygoje. Šie kūriniai byloja apie talentą rašyti grožinę literatūrą, persmelktą ironijos, nestokojančią dramatiškumu, iškalbingų dialogų. Visi šie bruožai turi labai gilų teatrinės patirties įspaudą, kuris, kaip ir dienoraštyje, šiuos literatūrinius tekstus įkurdino tarp originaliosios meninės kūrybos ir atskirų gyvenimo fragmentų, įdomesnių istorijų stenografavimo. Pats novelių ir apsakymų autorius A. Mekas savo dienoraštyje ne kartą tvirtino literatūrinėje kūryboje tiesiog fiksavęs tai, kas išties, realiai buvo ir įvyko. Taip autorius virto ne vien gyvenimo poetu, bet ir realistiniu prozininku. Iš užuominų dienoraštyje galima spręsti, jog A. Mekas netapo poetu todėl, kad brolis Jonas trejais metais jaunesniam Adolfui tvirtino, jog jaunų poetų niekas nevertina. Suprantama, kad brolių tandeme poeto vieta jau buvo užimta Jono. Pagaliau XX a. 6 dešimtmečio pradžioje Adolfas išsižadėjo knygų skaitymo kaip jam nebereikalingos veiklos ir visa galva nėrė į kino pasaulį. Šiandien sočiose Vakarų visuomenėse daugeliui yra sunkiai suprantami Adolfo įrašai apie badavimą ir šalia jų pateikiami peržiūrėtų filmų sąrašai – juk tos peržiūros būdavo mokamos. Aiškėja, kad kinas Adolfui buvo svarbesnis už gerą mitybą. Taip A. Mekas tapo kino žmogumi.

Šios recenzijos autoriui prieš beveik 14 metų kalbinant interviu J. Meką ir paklaustus, kokia jo nuomonė apie brolių Adolfą, poetas ir filmininkas atsakė, kad jie gana tolimi – Adolfas norėjo būti ir buvo mokytojas, o pats Jonas tokių tikslų niekada neturėjęs. Iš „Raštų“ aiškėja ir dar viena svarbi bei nauja aplinkybė: A. Mekui niekada nepatiko Niujorko miestas, o J. Mekas šį megapolį mėgo ir juo atvirai žavėjosi. A. Mekas Bardo kolegijoje Kino katedrą įkūrė kone iš karto po žymiosios kelionės į Lietuvą kartu su žmona Pola ir broliu Jonu. Manytina, kad brolių keliai būtent tada išsiskyrė ir laipsniškai tolo, nors ryšiai niekada nebuvo nutrūkę.

Skaitant A. Meko „Raštus“, būtina žinoti ir atkreipti dėmesį į tai, kad knyga lietuviškai prabilo padedant vertėjų komandai. Adolfas per karą ir pokariu dienoraštį rašė lietuviškai, o vėliau, XX a. 8 dešimtmečio pradžioje, pats išvertė į anglų kalbą ir prieštaravo tam, kad originalus tekstas kada nors pasirodytų jo gimtąja kalba. Būtent todėl „Raštai“ yra vertimas

iš anglų į lietuvių kalbą. Kai A. Mekas redagavo savo lietuvišką tekstą, versdamas jį į anglų kalbą, prirašė nemažai remarkų, kuriose paaiškinama skaitytojui, kodėl vienas ar kitas fragmentas yra kupiūruotas arba praleistas. Tos remarkos sukuria ryškų įspūdį, rodantį, kad A. Mekas ir į savo jaunystės metus, ir į juos perteikiančius įrašus žiūrėjo kaip į dramaturgijos kūrinį. „Raštų“ lietuviškame leidinyje kai kurie praleisti, A. Meko išbraukti fragmentai visgi pateikiami knygos pabaigoje. Iš jų galima spręsti, kokio savęs jų autorius nenorėjo rodyti skaitytojui: linkusio į jausmingumą, net jo paties požiūriu, kartais per greitai įsimylinčio priešingos lyties atstovės, vis dėlto kartais pagalvojančio apie Lietuvos likimą. Ypač savojo gyvenimo praeities įrašų redagavimas jaučiamas dienoraščio pirmojoje dalyje, kurioje A. Mekas dar yra naivus ir emocingas vaikas. Nuo pat pirmųjų puslapių autorius stengiasi save pateikti kaip rimtą, racionalų, tiesa, kartais ko nors prisibijantį, tačiau visada arti realybės esantį žmogų.

Ar A. Mekas išties sulaukė pasaulinio pripažinimo, apie kurį knygos viršelyje drąsiai kalba draugai ir šeimos nariai? Visgi, žiūrint ne idealistiškai, akivaizdu, kad J. Mekas buvo pripažintas daug labiau ir tikrai globaliai. Adolfas liko lyg ir paraštėje, mįslingesnis ir sunkiau nuspėjamas nei jo brolis Jonas. „Raštų“ pasirodymas pirmiausia anglų, o paskui ir lietuvių kalba padeda dalį tų mįslių daugiau ar mažiau užtikrintai įminti. A. Meko dienoraščio ir prozos kūrinių publikavimas byloja daugiausia apie savęs ir savojo santykio su pasauliu paiešką ir yra tikrai įdomus tiek istoriografiškai, tiek autobiografiškai, tiek kaip emigranto balsas pasaulyje, kuriame, nepaisant didžiulės, vis greitėjančios kaitos, vis dar svarbus savosios gyvenimo linijos suradimas ir laikymasis bandant netapti statistinėmis istorijos aukomis ir jai pasipriešinti literatūra ir kinu. Žodis ir kinematografinis atvaizdas, pjesės scenarijus, teatro ir kino aktoriaus laikysena, gestai ir mimika sustabdo griaujamąjį masinės istorijos poveikį ir leidžia išlikti, tobulėti (tokį tikslą rodo įrašas A. Meko dienoraščio pabaigoje), suteikti civilizacijai bei pasauliui tokių kūrinių, kurie jau nebepavaldūs laikui. Istorijos mokslas yra atminties saugotojas ir atkūrėjas. Mažosios istorijos, išskleidžiamos dienoraščiais ir archyvinėmis publikacijomis, leidžia pasipriešinti griaujamajam ir atmintį naikinančiam istorijos vyksmui.